

บทที่ 2

กรอบแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับประเทศสมาชิกสมาคมอาเซียนในความรับรู้ของสังคมไทย นับตั้งแต่อดีตก่อนการก่อตั้งเป็นสมาคมเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2510 จนถึงปัจจุบันที่มีการกระชับความร่วมมือเพื่อนำไปสู่การเป็นประชาคมอาเซียนในปี 2558 เพื่อให้การศึกษาข้อมูลดังกล่าวมีความรอบคอบชัดเจน จึงใช้ทฤษฎีและแนวคิดทางสังคมศาสตร์ของนักคิดหลายท่านเป็นกรอบพิจารณา ร่วมกับการศึกษาตามระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (historical methods) แนวคิดที่ใช้ในการวิจัยนี้คือทฤษฎีเรื่องพื้นที่ ด้วยการให้ความหมายของพื้นที่แต่ละแห่งแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคม นอกจากนี้จะนำแนวคิดเรื่องลัทธิชาตินิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นกรอบร่วมศึกษาด้วย

2.1 กรอบแนวคิด

ทฤษฎีหลักที่ใช้ในการวิจัยนี้คือเรื่องพื้นที่ ซึ่งศึกษาพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) พื้นที่ทางสังคม (Social Space) ตามกรอบของนักคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ทั้งนี้ เมื่อกล่าวถึงการศึกษารูปแบบพื้นที่มักจะมุ่งถึงพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรมในวิชาภูมิศาสตร์และธรณีวิทยา หรือพื้นที่ที่วัดและคำนวณได้ในวิชาเรขาคณิต จนกระทั่งเมื่อนักวิชาการสายสังคมศาสตร์ให้ความสนใจศึกษาเรื่องพื้นที่ แนวคิดที่มีต่อเรื่องดังกล่าวจึงปรับเปลี่ยนไปและขยายขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น ที่สำคัญคือข้อค้นพบว่าผู้คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความคิดและสำนึกเกี่ยวกับเรื่องพื้นที่แตกต่างกัน มีวิธีการจัดระบบและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับพื้นที่ไม่เหมือนกัน พื้นที่จึงมีขอบเขตความหมายกว้างขวางครอบคลุมตั้งแต่ความเป็นรูปธรรมจนถึงนามธรรม ดังปรากฏว่ามีคำที่เกี่ยวข้องกับความหมายของพื้นที่มากมายเช่น สถานที่ บริเวณ อาณาเขต เทศะ ปริมาณพล เช่นเดียวกับคำในภาษาอังกฤษที่อาจใช้คำว่า place, area, space, boundary,

sphere เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ นักคิดสายทฤษฎีหลังสมัยใหม่ คือ อองรี เลอเฟบ (Henri Lefebvre) ได้แบ่งความหมายของพื้นที่เป็น 3 ระดับ คือ

- 1) พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) หมายถึงพื้นที่ที่เป็นธรรมชาติด้านกายภาพ
- 2) พื้นที่ทางความรู้สึกนึกคิด (Mental Space) เป็นการรับรู้พื้นที่ทางจิตใจ เช่น ความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ ความรู้ถึงความสะดวกสบาย ปลอดภัย
- 3) พื้นที่ทางสังคม (Social Space / Social Practice) คือพื้นที่ที่ถูกประกอบขึ้นด้วย กิจกรรม ปฏิบัติการ การใช้สัญลักษณ์ การสร้างอุดมคติ จึงมีความหมายครอบคลุมกว้างขวาง ทุกแห่งหนของสังคม

ในอดีตมิติการศึกษาเรื่องพื้นที่ทั้ง 3 ส่วนข้างต้นนี้แบ่งแยกออกจากกัน เนื่องจากศึกษาในสาขาที่ต่างกัน กล่าวคือพื้นที่ทางกายภาพ ศึกษาในส่วนของภูมิประเทศที่เป็นพื้นดิน พื้นน้ำ อันได้แก่สาขาวิชาภูมิศาสตร์และธรณีวิทยา และส่วนของร่างกายมนุษย์ซึ่งจัดเป็นพื้นที่ทางกายภาพเช่นกันจะศึกษาเชิงการแพทย์และชีววิทยา ขณะที่พื้นที่ภายในจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดเป็นการศึกษาแขนงจิตวิทยา สำหรับพื้นที่ทางสังคมเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับสายสังคมศาสตร์ เช่นนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา

อย่างไรก็ตาม จากแนวคิดทฤษฎีหลังสมัยใหม่ การศึกษาเรื่องพื้นที่มีการข้ามสาขาและบูรณาการเข้าด้วยกันมากขึ้น ด้วยการนำเรื่องพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางความรู้สึกนึกคิด ที่เป็นนามธรรม เชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพซึ่งเป็นมิติรูปธรรม ด้วยการให้ความหมาย การสร้างภาพลักษณ์ ตามแนวคิดที่ว่าพื้นที่เป็นสมบัติร่วมกันของทุกคน เป็นที่สังสมภูมิปัญญา ความรู้ อุดมการณ์ ทรัพยากรของส่วนรวม ฯลฯ พื้นที่แต่ละแห่งจึงถูกบรรจุไว้ด้วยความหมาย (coded space) มากมาย มิใช่เป็นเพียงความว่างเปล่าเพียงแค่นี้เพื่อให้ประโยชน์ในการประกอบกิจกรรมเท่านั้น ดังเช่นพื้นที่ป่าตามความหมายของชาวบ้านจึงมิใช่เป็นบริเวณที่มีต้นไม้แน่นหนาด แต่ยังอาจรวมถึงพื้นที่ที่มีจารีตและพิธีกรรมซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

ส่วนที่เกี่ยวกับการให้ความหมายแก่พื้นที่ อองรี เลอเฟบ (1991) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ The production of space ว่า พื้นที่ไม่ได้เป็นเพียงลักษณะทางภูมิศาสตร์ รวมทั้งมิได้มีลักษณะเป็นกลางด้วย (neutral) แต่พื้นที่เป็นสมรภูมิแห่งการต่อสู้ของอำนาจต่างๆ ในสังคม

พื้นที่จะถูกผลิต (produce) และผลิตซ้ำ (reproduce) ให้กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมแบบต่างๆ ตามแต่อำนาจของกลุ่มผู้สร้าง พื้นที่ทางสังคมจึงเป็นความหลากหลายทั้งที่เกิดขึ้นเอง และเกิดจากผลผลิตของสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา แต่ละยุคสมัย แต่ละวัฒนธรรม พื้นที่ทางสังคมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พลังการผลิต ทั้งจากความรู้ความสามารถทางเทคโนโลยี และความสัมพันธ์ทางการผลิตภายใต้เงื่อนไขประวัติศาสตร์ ซึ่งกำหนดโครงสร้างของสังคมและการเมืองว่าใครเป็นผู้ผลิตพื้นที่และผลิตพื้นที่ในรูปแบบใด พื้นที่สังคมดังกล่าวถูกสร้างโดยการเชื่อมประสานเข้าด้วยกัน ดังนั้นพื้นที่แต่ละแห่งจึงมีความสืบเนื่องของกิจกรรมทางการเมือง และการผลิตทางเศรษฐกิจ ทั้งมีประเด็นที่มุ่งเน้นคือ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางการเมือง อันเป็นเรื่องของชนชั้นปกครองกับการขูดรีดส่วนเกินจากชนชั้นแรงงาน ประวัติศาสตร์ของพื้นที่เป็นลักษณะของทุนนิยมซึ่งจะนำไปสู่การครอบงำพื้นที่โดยชนชั้นกลาง พื้นที่ทางสังคมจึงอยู่ภายใต้เศรษฐกิจทุนนิยม โดยชนชั้นกลางและถูกปกครองโดยรัฐซึ่งมีอำนาจทางการเมืองเป็นเครื่องมือสำคัญ เป้าหมายของการประกอบ การสร้าง การผลิต หรือผลิตซ้ำพื้นที่ก็เพื่อเป็นเครื่องมือของความคิด เครื่องมือ ของการใช้อำนาจเครื่องมือของการครอบงำและการควบคุมนั่นเอง

จากแนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคม อองรี เลอเฟบ ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ประเภท (กาญจนา แก้วเทพ, 2549 : 587) ดังนี้

- 1) Spatial Space หมายถึงปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ ที่ถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ เช่นพื้นที่ของการทำงานกับพื้นที่ของเวลาว่าง ซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะทางสังคมของแต่ละบุคคล บ้านเป็นพื้นที่กิจกรรมยามว่างสำหรับผู้ชาย แต่เป็นพื้นที่ทำงานของผู้หญิง
- 2) Representation of Space หมายถึง พื้นที่ที่มีอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของผู้คน (conceptualization space) เช่น สถาปนิก มัณฑนากร นักวางผังเมือง เป็นพื้นที่ที่จะใช้ความรู้ความเข้าใจสำหรับการจัดการใช้ประโยชน์ โดยพิจารณาจากส่วนประกอบของพื้นที่
- 3) Representational Space หมายถึงรหัสที่เกี่ยวกับพื้นที่ ดังเช่นพื้นที่ที่มีแสงสว่าง หมายความว่าความอบอุ่น ปลอดภัย ตรงข้ามกับพื้นที่มืดทึบ การสร้างความหมายให้กับพื้นที่ต่างๆ เช่น สลัม ศูนย์การค้า ฯลฯ การสร้างความหมายดังกล่าวนั้นมีการต่อสู้และเปลี่ยนแปลงอยู่โดยตลอด

ในส่วนที่เกี่ยวกับการให้ความหมายนั้นสอดคล้องกับแนวของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่เสนอในหนังสือเรื่อง The archaeology of knowledge มีสาระตอนหนึ่งว่า วาทกรรม (discourse) เป็นพื้นฐานของประวัติศาสตร์ โดยแต่ละยุคแต่ละสมัย จะมีการนิยามวาทกรรมของตนขึ้นมา ซึ่งคำว่าวาทกรรมที่เป็นศัพท์สำคัญในงานเขียนของมิเชล ฟูโกต์นั้น ในความหมายโดยกว้างแล้วคือทุกสิ่ง ทุกอย่างที่มีการเขียน พูด หรือสื่อสารโดยใช้ เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ เป็นลักษณะที่ไม่คงที่อาจผันแปรได้ตลอดเวลา

นอกจากแนวคิดเรื่องความหมาย ซึ่งผู้รับสารอาจได้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟังจะต้องตีความหรือ ถอดรหัส (decipherer) เพื่อให้ได้ความหมายที่แท้จริงแล้ว มิเชล ฟูโกต์ยังเสนอแนวคิดเรื่องพื้นที่ ซึ่งได้รับการอ้างอิงโดยทั่วไปในบทความเรื่อง Space ,knowledge, and power อันเป็นศึกษา พื้นที่เมือง เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ของการต่อต้านหรือการ สร้างและใช้อำนาจด้วยการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพื้นที่ มิเชล ฟูโกต์ สรุปว่าพื้นที่คือรากฐาน ของพลังอำนาจทุกชนิด อำนาจไม่อาจแยกออกจากความรู้ (knowledge) และความจริง (truth) ได้ มิเชล ฟูโกต์พยายามตีความสิ่งที่เรียกว่าความจริงและสิ่งที่ปั้นแต่งขึ้น โดยเชื่อว่าทั้งสอง อย่างนี้ขึ้นอยู่กับการใช้ภาษา และเชื่อมโยงถึงเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อการใช้พื้นที่ การ ควบคุมการใช้พื้นที่ (spatial control) พื้นที่จึงเป็นสิ่งที่ถูกสื่อเพื่อแสดงให้เห็นถึงการควบคุมในเชิง ระเบียบและการใช้อำนาจ

ตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ อำนาจมิได้มาจากแหล่งเดียวในลักษณะเป็นแนวจากบน ลงข้างล่าง เช่นจากรัฐและชนชั้นปกครองสู่ประชาชนแต่กระจายและเป็นเครือข่ายอยู่ทั่วไป ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงสอดแทรกอยู่ในทุกระดับของพื้นที่ในสังคมและพื้นที่ส่วนตัว ดังนั้นจึง ไม่มีผู้ใดอาจผูกขาดอำนาจได้แต่เพียงผู้เดียว ทุกคนสามารถสร้างสรรค์อำนาจขึ้นมาใหม่ได้ตาม บริบทและเงื่อนไขที่อำนวย การสร้างสรรค์อำนาจมานั้นจะอาจกระทำได้โดยผ่านกระบวนการทาง วาทกรรมและการต่อสู้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมให้กลุ่มผู้ สร้างสรรค์นั้นแสดงออกถึงตัวตน การแสดงออกดังกล่าวนี้เรียกว่าอำนาจชุมชนหรืออำนาจท้องถิ่น (local power) ที่บางครั้งขยายตัวอย่างกว้างขวาง และกลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการ เรียกร้องสิทธิในสังคม

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นพบว่ามุมมองของสังคมไทยที่มีต่อประเทศสมาชิกสมาคมอาเซียนเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องชาตินิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองด้วย งานวิจัยนี้จึงใช้กรอบลัทธิชาตินิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองในการศึกษา โดยในเบื้องต้นจะพิจารณาเรื่องชาตินิยม ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่าชาตินิยม ว่าเป็นลัทธิที่ถือชาติเป็นใหญ่ ความรักชาติ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน , 2542: 259) ทั้งนี้อาจขยายความได้ว่าชาตินิยมคือความรัก ความผูกพัน ความจงรักภักดี ความเชื่อมั่นศรัทธาต่อชาติ แม้ว่าชาติหรือความรู้สึกรักที่มีต่อชาติจะเป็นนามธรรมแต่ที่มีผลให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกที่ติดพันว่าเป็นสิ่งสูงสุด (supreme being) เป็นจิตวิญญาณ (spirit) เป็นสิ่งที่ต้องรักษายิ่งกว่าชีวิต แต่จากการที่ชาติเป็นสิ่งที่ไม่อาจพบเห็นหรือสัมผัสได้ จึงมีการกำหนดสัญลักษณ์ของชาติขึ้นเป็น เพลงชาติ ธงชาติ เพื่อสร้างความผูกพันร่วมกัน

แม้ว่ารัฐชาติจะมีขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 ดังนั้น ความเป็นชาตินิยมหรือความผูกพันต่อความเป็นชาติจึงควรมีขึ้นภายหลัง แต่นักวิชาการบางท่านเสนอว่ารากฐานของชาติพันธุ์และสัญลักษณ์ที่สืบเนื่องกันมายาวนานก่อนหน้านั้น ทั้งการสืบสายเลือดเดียวกัน ชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา ถิ่นฐาน และวัฒนธรรม ได้ถูกนำมาใช้สร้างแนวคิดชาตินิยมจากการที่ก่อให้เกิดความผูกพันร่วมกัน โดยคลิฟฟอร์ด กรีท (Clifford Greet) เรียกความรู้สึกดังกล่าวว่าเป็นความผูกพันแบบโบราณ หรือที่นักทฤษฎียุคต่อมาเสนอคือชาตินิยมแบบชาติพันธุ์และวัฒนธรรม (ethnic cultural nationalism) แต่แนวคิดชาตินิยมกระแสหลักเสนอว่าชาติหรือลัทธิชาตินิยมเป็นสิ่งสร้างขึ้นใหม่สอดคล้องกับทฤษฎีแนวการสร้างใหม่ (constructionist) โดยมีคำอธิบายดังนี้ (ธีรยุทธ บุญมี, 2546 : 35-47)

- ชาตินิยมเกิดขึ้นแทนที่อุดมการณ์ทางศาสนาและราชาธิปไตย อันเนื่องมาจากการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสเมื่อปี 2332 และการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ของจักรพรรดินโปเลียนที่ 1 ซึ่งสะท้อนถึงความสำเร็จของสามัญชนที่สามารถช่วงชิงอำนาจได้จากราชวงศ์บูบองส์

- ชาตินิยมที่เกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม เนื่องจากเป็นยุคสังคมสมัยใหม่ที่พยายามสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันทางชาติพันธุ์ เช่นเดียวกับความเป็นหนึ่งเดียวกันพรมแดนการเมืองและพรมแดนวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสร้างชาติเชิงวัฒนธรรมเพื่อเป็นจุดร่วมอัตลักษณ์ อัน

แสดงให้เห็นว่าสังคมสมัยใหม่เน้นแนวคิดเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวกัน เนื่องจากเป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

- ชาติเป็นชุมชนจินตนาการที่เกิดจากการประดิษฐ์การสื่อสารรูปแบบใหม่ ซึ่งมี นักวิชาการคนสำคัญในการเสนอแนวคิดนี้คือ เบเนดิก แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) โดย เสนอแนวคิดที่ว่าชาติเป็นสิ่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ มิใช่การมีจิตสำนึกในตนเอง (self consciousness) แต่เป็นประชาคมที่ถูกจินตนาการขึ้น (imagined community) จากความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นพวกเดียวกันอยู่ร่วมกันในพรมแดนหรืออาณาเขตที่จำกัดชัดเจนแน่นอน นอกจากนี้ยังจินตกรรมให้มี อธิปไตย (sovereignty) เหนือตัวเองหรือกำหนดตัวเอง รวมทั้งการเป็นชุมชนหรือประชาคมใน แนวราบมากกว่าแนวตั้ง แม้ว่าจะมีการเอาเปรียบหรือความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ และอำนาจ แต่คนในชาติมีความรู้สึกที่ทุกคนเป็นเพื่อนร่วมชาติในระนาบเดียวกัน

สำนึกของความเป็นชาติหรือความรู้สึกชาตินิยมอาจแปรเปลี่ยนและประสานเข้ากับ อุดมการณ์ทางการเมืองแต่ละยุคสมัย จึงเกิดเป็นชาตินิยมหลายประเภท ดังจะเห็นได้จากความ เปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับเหตุการณ์ในสังคมโลก นับตั้งแต่ความเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมใน ทวีปยุโรปยุคคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเนื่องมาจากการขยายอำนาจเข้าปกครองดินแดนต่างๆ ของ จักรพรรดิโปเลียนที่ 1 แห่งฝรั่งเศส ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อปกครองตนเองใน เบลเยียม โปแลนด์ ที่สำคัญคือการเกิดรัฐชาติใหม่ 2 แห่งคืออิตาลีและเยอรมนี ต่อมาเมื่อเกิด การปฏิวัติอุตสาหกรรมมีการแข่งขันกันแสวงประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ความรู้สึกชาตินิยมกลับเป็น การขยายอิทธิพลเข้าปกครองดินแดนของประเทศอื่น ที่รู้จักกันใน นามยุคจักรวรรดินิยม ซึ่งเป็น ช่วงเวลาที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกต่างแก่งแย่งกันเข้ายึดครองดินแดนในแถบทวีปเอเชีย และอัฟริกาเป็นอาณานิคม

ความรู้สึกชาตินิยมซึ่งแสดงออกด้วยการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเป็นขบวนการเกิดขึ้นช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศอาณานิคมที่มีการต่อต้านการยึดครองของเจ้าจักรวรรดินิยม ทั้ง การเจรจาโดยสันติและการต่อสู้อย่างรุนแรงเป็นสงครามยืดเยื้อ กำเนิดของลัทธิชาตินิยมรูปแบบ ดังกล่าวมีทั้งมาจากกลุ่มเจ้านาย (aristocrat nationalism) ดังเช่นประเทศกัมพูชา ชาตินิยมใน กลุ่มขุนนางและข้าราชการ (bureaucratic nationalism) เช่น ประเทศพม่า ชาตินิยมในกลุ่มชน

ชั้นกลาง (bourgeoisie middle class nationalism) และชาตินิยมแบบประชานิยม สังคมนิยม (populist socialist nationalism) ในประเทศเวียดนามและลาว

ชาตินิยมในประเทศไทยเกิดจากผู้นำประเทศ กล่าวคือนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้มีการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยใน สายตาประเทศตะวันตก และส่งเสริมการศึกษาตามแบบแผนใหม่ จุดมุ่งหมายสำคัญคือมิให้ ชาติตะวันตกเอาเป็นข้ออ้างว่าล่าหลังและยึดครองประเทศได้ จึงสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ชาตินิยม แต่ระยะแรกเริ่มนี้ยังคงมุ่งเน้นที่ขอบเขตพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มากกว่า ความเป็นรัฐชาติตามความหมายปัจจุบัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 การแสดงออกถึงความรู้สึก ชาตินิยมจึงปรากฏชัดเจนมากขึ้น จากการทำพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราช นิพนธ์บทความ บทละครกระตุ้นให้เกิดความรักชาติ ที่สำคัญคือการนำอดีตนายกใช้สร้างชาติ ความเป็นชาตินิยมสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยังคงอิงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงเรียกได้ ว่ามีลักษณะเป็นราชาชาตินิยม หรือชาตินิยมกลุ่มเจ้านาย

การเร่งเร้าให้ประชาชนชาวไทยมีความรู้สึกชาตินิยมเด่นชัดมากยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2490- 2500) ทั้งนี้ก็สอดคล้องกับสภาพของสังคมโลกช่วงเวลานั้น เนื่องจาก ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ผู้นำแต่ละประเทศจึงต้องปลุกกระแสชาตินิยมในหมู่ประชาชน เพื่อให้ร่วมกันรักษาเอกราชและเอาชนะฝ่ายตรงข้าม ต่อเมื่อการสู้รบใกล้จะสิ้นสุดลง ชาตินิยม แสดงออกเป็นขบวนการเรียกร้องเอกราชในประเทศอาณานิคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่ง เป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทย ดังนั้นการปลุกฝังความรู้สึก ชาตินิยมของไทยในยุคดังกล่าวจึง เป็นไปอย่างเข้มข้น เช่นการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย การแต่งเพลงชาติ กำหนดวัน ชาติ โดยหลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทสำคัญต่อการปลุกกระแสชาตินิยมผ่านมิติอันหลากหลาย ทั้งเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง วิถีชีวิต แต่ที่รู้จักกันแพร่หลายคือบทละครและงานเขียน ประวัติศาสตร์ โดยนำพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมา เรียบเรียงใหม่ด้วยโวหารปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยม

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อลัทธิชาตินิยมในสังคมไทย อีกครั้งหนึ่งคือความขัดแย้งระหว่างประเทศมหาอำนาจค่ายประชาธิปไตย ซึ่งมีสหรัฐอเมริกาเป็น ผู้นำ กับค่ายคอมมิวนิสต์อันมีสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นผู้นำ รัฐบาลไทย

ยุคสงครามเย็นภายใต้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2500-2508) ได้นำสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นจุดเน้นสร้างความเป็นไทยในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ด้วยการชี้ว่าหากลัทธิคอมมิวนิสต์เผยแพร่สู่สังคมไทย สถาบันทั้งสองก็จะสูญสิ้นไป ช่วงเวลานั้นประเทศเพื่อนบ้านของไทยคือเวียดนาม ลาว และกัมพูชาเพิ่งได้รับเอกราช และปกครองในระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์จึงนับเป็นศัตรูต่อประเทศไทย ที่สำคัญคือกรณีพิพาทระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาเรื่องสิทธิในเขาพระวิหารเมื่อ พ.ศ. 2505 โดยไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จากการตัดสินของศาลโลก รัฐบาลไทยได้ปลูกกระแสชาตินิยมให้ประชาชนเดินขบวนประท้วงคำตัดสินของศาลโลกและสร้างความเกลียดชังต่อกัมพูชา ความรู้สึกดังกล่าวเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งจากกรณีที่กัมพูชาขอขึ้นทะเบียนปราสาทเขาพระวิหารเป็นมรดกโลก โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2548 แต่มีการเคลื่อนไหวประท้วงจากชาวไทยบางกลุ่มเมื่อ พ.ศ. 2551 จากเหตุการณ์นี้อาจกล่าวได้ว่าความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดจากวาทกรรมการเสียดินแดน ยังคงมีบทบาทอย่างมากต่อสังคมไทย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ , 2552 : 34-84) แม้นักวิชาการบางท่านดังเช่นเออร์เนส แกลเนอร์ (Ernest Gellner) ได้เสนอความคิดเห็นไว้ในหนังสือเรื่อง Nation and nationalism (1981: 47) ความเป็นมาว่า ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ความรู้สึกชาตินิยมลดน้อยลง จากเดิม ขณะที่การแสวงประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากประเทศเพื่อนบ้านตามข้อตกลงแบบทวิภาคีและพหุภาคีกลายเป็นระเบียบโลกใหม่

ส่วนเรื่องอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) คือแนวคิดและความเชื่อที่ได้รับการยอมรับร่วมกันในกลุ่มชนซึ่งมุ่งอธิบายความเป็นมาของระบบสังคมในอดีต สภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน และแนวโน้มแห่งอนาคต อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีอิทธิพลสำคัญต่อสังคมโลกคืออุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตย และอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นแนวทางที่แตกต่างกันดังนี้

- เสรีนิยมประชาธิปไตย คือแนวความคิดทางการเมืองที่ประกอบด้วยความคิดเสรีนิยม (Liberalism) และรูปแบบการปกครองประชาธิปไตย (Democracy)

แนวความคิดเสรีนิยม หมายถึงความคิดหรือความตระหนักในเรื่องเสรีภาพ อิสรภาพ ของสังคมที่มีต่อปัจเจกชน (individual) โดยให้ความสำคัญกับการกำหนดวิถีชีวิตโดยอิสระ การแข่งขันทางเศรษฐกิจโดยเสรี ด้วยสำนึกว่ามนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพตามธรรมชาติ (natural

rights) และรัฐต้องมีบทบาทจำกัด นักคิดที่สำคัญของแนวคิดเสรีนิยมคือจอห์น ล็อก (John Locke) เสนอความคิดเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติ อדם สมิท (Adam Smith) เสนอความคิดเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ

รูปแบบการปกครองประชาธิปไตย หมายถึงการปกครองที่ถือว่าอำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยคำนึงถึงเสรีภาพ (liberty) ความเสมอภาค (equality) และความมีเหตุผล (rational) นักคิดคนสำคัญตามแนวทางนี้ได้แก่จอห์น ล็อก (John Locke) เสนอความคิดเรื่องสัญญาประชาคม (Social Contract) มงเตสกีเยอ (Montesquieu) เสนอความคิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) ระบุว่ารัฐบาลที่ดีคือรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของประชาชน

- สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เป็นแนวความคิดทางการเมืองที่ประกอบด้วยความคิดสังคมนิยมและรูปแบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์

แนวความคิดสังคมนิยม หมายถึงแนวความคิดที่มุ่งสร้างสังคมที่ยุติธรรม โดยให้ความสำคัญกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ เช่นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นของส่วนรวม ทุกคนร่วมกันทำงานแบ่งปันผลประโยชน์อย่างยุติธรรม เพื่อสร้างสังคมที่เสมอภาคปราศจากการเอารัดเอาเปรียบกัน นักคิดคนสำคัญคือโทมัส มัวร์ (Thomas Moore) เสนอเรื่องสังคมนิยมอุดมคติ แซนต์ ซีมอง (Saint Simon) เสนอให้กำจัดผู้ที่เอารัดเอาเปรียบและสร้างสังคมอุดมคติ

รูปแบบการปกครองคอมมิวนิสต์ หมายถึงสภาวะสังคมอุดมคติที่ไม่มีรัฐ ไม่มีการปกครอง เป็นสังคมที่ทุกคนมีความเสมอภาคและเสรีภาพ ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ทรัพย์สินเป็นของส่วนรวม นักคิดที่สำคัญตามแนวคิดนี้คือคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เสนอแนวคิดเรื่องพัฒนาการทางสังคม 5 ขั้น วัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) และความขัดแย้งทางชนชั้น (class conflict) ส่วนวลาดีเมียร์ เลนิน (Valadimir Lenin) นำแนวคิดดังกล่าวมาเป็นแกนนำการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพในรัสเซียเป็นผลสำเร็จเมื่อปี 2460 และเหมาเจอตง (Mao Zedong) ได้นำความคิดของคาร์ล มาร์กซ์และวลาดีเมียร์ เลนินมาประยุกต์ใช้ในการปฏิวัติจีนเมื่อ พ.ศ. 2492

แนวคิดและรูปแบบการปกครองทั้งสองแบบข้างต้น ได้รับการมุ่งเน้นเป็นพิเศษช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากความแตกต่างด้านอุดมการณ์ทางการเมืองของประเทศ

อภิมหาอำนาจคือสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ซึ่งต่างช่วงชิงกันที่จะครอบครองความเป็นมหาอำนาจอันดับหนึ่งของโลก โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะรักษาไว้และให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์แห่งชาติ อันหมายถึง เอกราช ความมั่นคง ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ เกียรติภูมิของชาติ อุดมการณ์ทางการเมือง และอำนาจแห่งชาติ ยุคนี้ระบบโลกจึงมีความสัมพันธ์แบบสองขั้วอำนาจ (bi-polarity) คือขั้วเสรีประชาธิปไตยซึ่งมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ กับขั้วสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่นำโดยสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน ต่อเมื่อสหภาพโซเวียตเกิดความขัดแย้งกับสาธารณรัฐประชาชนจีน สภาพของโลกจึงมีลักษณะสามขั้วอำนาจ (tri-polarity) และหลายขั้วอำนาจ (multi-polarity) ในเวลาต่อมาเมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสสามารถพัฒนาอาวุธร้ายแรงได้เป็นผลสำเร็จ

ความขัดแย้งระหว่างประเทศอภิมหาอำนาจทั้งสอง เรียกว่าสงครามเย็น (cold war) ซึ่งหมายถึง ภาวะความตึงเครียดอันเกิดขึ้นเนื่องจากความขัดแย้งที่ต่อสู้โดยวิถีทางการเมือง เศรษฐกิจ การทูต ฯลฯ โดยไม่ใช้การปฏิบัติการทางการทหารหรืออาวุธต่อกัน เป็นภาวะความขัดแย้งที่แพร่ขยายครอบคลุมไปในภูมิภาคต่างๆของโลก เป็นผลให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศขึ้น อันเนื่องมาจากการเผชิญหน้า (confrontation) กันในดินแดนประเทศอื่น เช่น วิกฤตการณ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนในประเทศเกาหลี หรือจากการที่ประเทศมหาอำนาจเข้ายุ่งเกี่ยวกับประเทศต่างๆ เพื่อให้เป็นสมัควรรคพวกหรือรัฐบริวารของตน ทั้งนี้อาจจะเป็นการให้ความช่วยเหลือในทางเศรษฐกิจ การทหาร ฯลฯ เพื่อให้เกิดความผูกพัน หรือแม้แต่การเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ เช่น การสนับสนุนฝ่ายต่อต้านที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองในแนวทางเดียวกับตนโค่นรัฐบาลซึ่งมีอุดมการณ์ตรงกันข้าม ดังเช่น การที่สหรัฐอเมริกาเข้าร่วมรบในสงครามอินโดจีนเพื่อสกัดกั้นการแพร่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์

สงครามอินโดจีนเริ่มขึ้นที่ประเทศเวียดนาม ก่อนจะขยายตัวเข้าไปในกัมพูชา และลาว ซึ่งต่างก็เคยเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส จากการทำฝรั่งเศสกลับเข้าไปยึดครองดินแดนเวียดนามตอนใต้ภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ขณะที่ดินแดนตอนเหนือคือ ตั้งแต่เส้นที่ 17 องศาเหนือขึ้นไปปกครองระบอบสังคมนิยม และเกิดการสู้รบกันขึ้นระหว่างฝรั่งเศสกับเวียดนามเหนือซึ่งเรียกว่าขบวนการเวียดมินห์ ซึ่งสามารถเอาชนะฝ่ายฝรั่งเศสได้ในสมรภูมิเดียนเบียนฟู

เมื่อ พ.ศ. 2497 ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสถอนตัวออกจากเวียดนาม สหรัฐอเมริกาก็ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะสกัดกั้นการแพร่ขยายของคอมมิวนิสต์ในเอเชีย ฝ่ายคอมมิวนิสต์เวียดนามจึงพยายามที่จะขยายขอบเขตการปกครองของตนด้วยการจัดตั้งแนวร่วมปลดแอกแห่งชาติ (National Liberation Front) หรือ เวียดกง (Viet Cong) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2502 เพื่อปฏิบัติการบ่อนทำลายและหาทางโค่นล้มรัฐบาลเวียดนามใต้ โดยได้รับการสนับสนุนจากเวียดนามเหนือ สหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน ส่วนเวียดนามใต้ก็ได้ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งทุ่มเททั้งการเงิน กำลังทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ จนกลับกลายเป็นว่าสงครามเวียดนามครั้งนี้ เป็นสงครามระหว่างสหรัฐอเมริกากับเวียดนามเหนือ ปัญหาเรื่องการรวมประเทศเวียดนามก็เป็นปัญหารองไป ในขณะที่ความขัดแย้งในด้านอุดมการณ์ระหว่างฝ่ายประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์เข้ามามีความสำคัญแทนที่

การต่อต้านจากชาวอเมริกัน ประกอบกับการที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาเริ่มตระหนักว่าการแทรกแซงในสงครามเวียดนามทำให้ศักดิ์ศรีของตนตกต่ำลงในสายตาชาวโลก สหรัฐอเมริกาจึงเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเวียดนาม โดยการลดจำนวนทหารอเมริกันในเวียดนามลงเป็นลำดับ แต่ยังคงให้การสนับสนุนรัฐบาลเวียดนามใต้ในด้านอาวุธและเงินต่อไป นโยบายดังกล่าวเป็นเพียงการเปิดโอกาสให้สหรัฐอเมริกาถอนทหารออกอย่างมีศักดิ์ศรีเท่านั้น แท้จริงแล้วสภาพสงครามในอินโดจีนยังคงดำเนินต่อไป โดยคอมมิวนิสต์เป็นฝ่ายรุกใหญ่ทั้งในกัมพูชาและเวียดนาม ส่วนในลาวฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็ปลดกษัตริย์และจัดตั้งระบอบสาธารณรัฐขึ้น จึงกล่าวได้ว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ยึดอำนาจในอินโดจีนได้อย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2518

นโยบายของประเทศไทยในยุคความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ทางการเมือง คือการพึ่งพิงสหรัฐอเมริกา (Pro-U.S.A) นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทยเป็นระบอบสังคมนิยมเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2492 โดยเล็งเห็นว่าสหรัฐอเมริกาคือหลักประกันความมั่นคงของชาติ ทั้งนี้ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกามีบทบาทสำคัญต่อการช่วยเหลือให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ด้วยการรับรองว่าคำประกาศสงครามของไทยต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ ขณะเดียวกันกับความหวาดเกรงภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์มีผลให้ไทยพร้อมจะได้รับความช่วยเหลือด้านการทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ การเงินและการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาอย่างเต็มที่

นโยบายพืงพืงสหรัฐอเมริกาของไทยแสดงออกโดยการเข้าร่วมรบในสงครามต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งเกิดเป็นสงครามระหว่างชนเชื้อชาติเดียวกัน แต่ต่างอุดมการณ์ทางการเมืองในเกาหลีและเวียดนาม การเข้าร่วมเป็นสมาชิกในองค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือซีโต้ (SEATO) โดยองค์การดังกล่าวก่อตั้งขึ้นเพื่อสกัดกั้นการแพร่ขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสมาชิกรวม 8 ประเทศ แต่มีเพียง 2 ประเทศเท่านั้นที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคนี้คือไทยและฟิลิปปินส์ องค์การนี้ยุบเลิกไปในปี 2510 เมื่อสหรัฐอเมริกาถอนตัวออกจากสงครามอินโดจีน และการรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาภายใต้นโยบายการปิดล้อมคอมมิวนิสต์ (Containment Policy) รวมทั้งการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ภายในประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกานั้น แม้ว่าจะมีประชาชนบางส่วนโดยเฉพาะนักวิชาการ นักหนังสือพิมพ์ต่อต้าน โดยอ้างเหตุผลว่าบทบาทของสหรัฐอเมริกาต่อประเทศไทยเป็นนโยบายระบบจักรวรรดินิยม และคุกคามสันติภาพในทวีปเอเชีย แต่มีปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ความเป็นมิตรประเทศระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกายังดำเนินต่อไปได้ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนรัฐบาลหรือผู้นำประเทศอีกหลายยุคสมัย ซึ่งสหรัฐอเมริกาเองก็พร้อมทุ่มเทงบประมาณให้ความช่วยเหลือแก่ไทย เนื่องจากเกรงว่าไทยจะมีการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ ตามทฤษฎีโดมิโน ภายหลังจากที่ประเทศต่างๆ ในอินโดจีนมีการปกครองระบอบดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพแวดล้อมทางการเมืองระหว่างประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงไปทั้งในระดับโลกและระดับภูมิภาค หลังจากที่สหรัฐอเมริกาลดบทบาทในภูมิภาคเอเชียลง และได้เริ่มถอนทหารออกจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไทยจึงต้องปรับเปลี่ยนนโยบายไปตามสถานการณ์ โดยไทยได้เรียกร้องให้สหรัฐอเมริกาทอนทหารออกจากประเทศ ขณะเดียวกันก็หันไปสถาปนาความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนและสหภาพโซเวียต ซึ่งแสดงว่าประเทศไทยปรับนโยบายต่อประเทศในค่ายคอมมิวนิสต์ ทั้งหมดอำนาจและประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในส่วนประเทศเพื่อนบ้านนั้น ปรากฏให้เห็นจากนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2531-2533)

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาต่อไป นั้น พบว่ามีงานเกี่ยวกับมุมมองของสังคมไทยที่มีต่อประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มสมาชิกสมาคมอาเซียนบางส่วน ผลงานทั้งหลายเหล่านั้นศึกษาเป็นรายประเทศ แต่ยังคงมีสิ่งที่เป็นจุดร่วมเดียวกันคือกรอบแนวคิดเรื่องชาตินิยม ในที่นี้จึงจะได้กล่าวถึงงานเขียนด้านชาตินิยมในเบื้องต้น จึงจะสรุปเนื้อหาที่สัมพันธ์กับหัวข้อวิจัยในลำดับต่อไป

ผลงานเรื่องชาตินิยมที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยนี้คืองานเขียนเรื่องชุมชนจินตกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและแพร่ขยายของชาตินิยม ซึ่งแปลจาก Imagined community : reflections on the origin an spread of nationalism ของเบเนดิก แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) โดยให้ความหมายว่าชาติคือจินตกรรมทางการเมืองที่ถูกสร้างขึ้นโดยมืออหิปไตยและขอบเขตจำกัด สมาชิกร่วมชาติแม้จะไม่เคยรู้จักกันหรือสัมพันธ์กัน แต่จิตใจของแต่ละคนก็มีภาพพจน์ของความเป็นชุมชนร่วมกัน การทำความเข้าใจเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมควรเชื่อมโยงเข้ากับรากฐานวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ชุมชนศาสนาและอาณาจักรราชวงศ์ ในอดีต ศาสนามีบทบาทมากต่อการผนึกรวมผู้คนเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองโดยผ่านการสื่อสารด้วยภาษาศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละลัทธิความเชื่อ ซึ่งกลายเป็นตัวแทนของความเป็นจริงต่อการดำรงอยู่ของชีวิตและสรรพสิ่ง ดังนั้นรูปแบบและเนื้อหาที่จัดพิมพ์ขึ้นจึงมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเนื่องจากแพร่หลายได้ในวงกว้างอย่างรวดเร็ว เมื่อความยึดมั่นต่อศาสนาเริ่มเสื่อมลงจากการค้นพบดินแดนใหม่ของนักเดินเรือชาวยุโรป ภาษาถิ่นก็ได้เข้ามาแทนที่ภาษาสากลของละติน ช่วงเวลาดังกล่าวที่มีการพัฒนาสิ่งพิมพ์ด้วยการใช้เครื่องจักร นับเป็นการสร้างจินตนาการของการอยู่ร่วมกันในท้องที่เดียวกัน ช่วงเวลาเดียวกัน (simultaneity) จากการมีระบบสื่อสารเชื่อมโยงด้วยมาตรฐานเดียวกัน จึงมีส่วนช่วยสร้างจินตนาการความเป็นชาติขึ้น ทั้งนี้ เบเนดิก แอนเดอร์สันอธิบายแนวคิดชาตินิยมโดยผนวกเข้ากับประวัติศาสตร์ของสังคมโลก นำไปสู่การจำแนกลัทธิชาตินิยม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของรัฐชาติแต่ละช่วงเวลา 4 ประเภทคือ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2552 : 7 – 8)

- ชาตินิยมคลีโอหรือชาตินิยมของผู้อพยพ (Creole Nationalism) นับเป็นต้นกำเนิดของลัทธิชาตินิยม โดยเริ่มจากโลกใหม่คือทวีปอเมริกาและประเทศที่เกิดใหม่

- ชาตินิยมทางภาษาและชาติพันธุ์ (Ethno Linguistic Nationalism) เกิดขึ้นในทวีปยุโรปยุครัฐชาติ การขยายตัวของมหาอำนาจยุโรปเข้าครอบครองดินแดนทวีปอื่น มีผลต่อการยอมรับภาษาถิ่นของแต่ละแห่งด้วยการรวบรวมเป็นพจนานุกรมเพื่อใช้ในทางศาสนา การเดินเรือการค้าและสงคราม (เบน แอนเดอร์สัน, 2552 : 122) นับเป็นยุคเฟื่องฟูของนักพจนานุกรมภาษาถิ่นจากขบวนการลัทธิทุนนิยมการพิมพ์ (Print – Capitalism)

- ชาตินิยมทางการ (Official Nationalism) คือชาตินิยมของจักรวรรดิหรืออาณาจักร มีลักษณะที่กำหนดจากเบื้องบนหรือชนชั้นปกครอง ดังตัวอย่างเช่นสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ของประเทศไทย

- ชาตินิยมต่อต้านอาณานิคม (Anti – Colonial Nationalism) ได้แก่กลุ่มประเทศอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตก เช่นประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แนวคิดของเบเนดิก แอนเดอร์สันนับเป็นกรอบความคิดที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ใช้ในการนำเสนอผลงานเรื่องชาตินิยม ไทย/สยาม กับกัมพูชา : และกรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างไทยกับกัมพูชาเรื่องสิทธิในตัวปราสาทเขาพระวิหาร พื้นที่ทับซ้อนและพรมแดนประมาณ 80 กิโลเมตร โดยเสนอว่าเป็นผลมาจากลัทธิชาตินิยมและประวัติศาสตร์ที่บกพร่อง (Inadequate History) ผู้เขียนกล่าวถึงลัทธิชาตินิยมของสยามหรือประเทศไทยว่ามีลักษณะเป็นราชาชาตินิยม (Royal Nationalism) และอำมาตยา – เสนาชาตินิยม (Military –Bureaucratic Nationalism) ส่วนประวัติศาสตร์ที่บกพร่องมาจากการขาดความเป็นศาสตร์ที่แท้จริง เนื่องจากเป็นอุดมการณ์ที่ต้องการปลุกฝังลัทธิชาตินิยมมากกว่าการสร้างปัญญา ดังจะเห็นได้จากหนังสือแบบเรียนระดับประถมศึกษาของไทย ข้อบกพร่องที่สำคัญประการหนึ่งของประวัติศาสตร์คือความพยายามสร้างวาทกรรมเรื่องการสูญเสียดินแดนของไทยนับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ซึ่งกลายเป็นฐานสนับสนุนแนวคิดเรื่องชาตินิยม

นอกจากลัทธิชาตินิยมของประเทศไทย ชาญวิทย์ เกษตรศิริยังศึกษาเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมในกัมพูชา โดยพิจารณาตามกรอบแนวคิดของเบเนดิก แอนเดอร์สันว่าจัดอยู่ในกลุ่มชาตินิยมต่อต้านอาณานิคม เนื่องจากเคยเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสเป็นเวลา 90 ปี (พ.ศ. 2406

– 2496) ดังนั้นจึงใช้สัญลักษณ์ความรุ่งเรืองแห่งอดีตแสดงถึงความเป็นชาติเช่นรูปปราสาทนครวัด
ในธงชาติ

กรณีปราสาทเขาพระวิหารที่สัมพันธ์กับความเป็นชาตินิยมของไทยและกัมพูชานั้น ฝ่าย
ไทยกล่าวถึงการเสียดินแดน ขณะที่กัมพูชาระบุว่าไทยรุกราน โดยใช้จิตวิทยาให้เยาวชนรุ่นใหม่
ซึมซับว่าชาติตนเป็นอย่างไรผ่านสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เหตุการณ์ความขัดแย้ง
ระหว่างไทยกับกัมพูชาดังกล่าวส่งผลต่อการเมืองของทั้งสองประเทศแตกต่างกัน กล่าวคือการ
ต่อต้านรัฐบาลไทยจากกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย แต่พรรคการเมืองของสุนทร
ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งได้เป็นรัฐบาลของกัมพูชาอีกครั้งหนึ่ง

จากประเด็นความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนเสนอให้มีการปรับแก้แบบเรียนและ
ตำราประวัติศาสตร์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยแทนการนำวาทกรรมการเสียดินแดนมาใช้ควบคู่ไปกับ
ลัทธิชาตินิยมแบบราชาชาตินิยมและอำมาตยา – เสนาชาตินิยม รวมทั้งหาทางออกหรือทางตัน
ให้กับปัญหาปราสาทเขาพระวิหาร ทั้งคาดการณ์ว่าปัญหาความเมืองเรื่องเขาพระวิหารอาจเป็น
เรื่องการเมืองภายในของประเทศไทยซึ่งบานปลายกลายเป็นเหตุจลาจล

นอกจากงานเขียนเรื่องชาตินิยมของนักวิชาการ ข้างต้น นักวิชาการไทย อีกท่านหนึ่งที่ใช้
กรอบแนวคิดเดียวกันนี้ศึกษาทัศนคติของสังคมไทยต่อประเทศเพื่อนบ้านคือสุนทร ชุตินทรานนท์
จากเรื่องชาตินิยมในแบบเรียนไทย โดยกล่าวถึงการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้ของผู้คนในพื้นที่ว่าเป็นภาพลักษณ์ที่สร้างโดยคนภายนอก อันเกิดจากการแสวงประโยชน์
ทางการค้า ทั้งพ่อค้าในแถบทวีปเอเชียและจากประเทศยุโรป ซึ่งต่อมาได้เข้ายึดครองเป็นอาณานิคม
ที่สำคัญคือประเทศในภูมิภาคนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์ของประเทศมหาอำนาจยุโรปและ
อเมริกา ทั้งในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และยุคสงครามเย็น ด้วยเหตุนี้การรับรู้ตัวตนของ
ประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงขาดเอกภาพของความเป็นพื้นถิ่น และนำไปสู่ทัศนคติทาง
ลบต่อกัน ดังเช่นประเทศไทยที่รับแนวคิดเรื่องขอบข่ายปริมณฑลทางอำนาจของพระมหากษัตริย์
ในยุคจารีต (ring of power) จากอินเดีย ดังนั้นความเป็นตัวตนในเชิงเขตแดนพื้นที่จึงไม่มีการ
แบ่งแยก หากอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ตามแนวคิดเรื่องจักรพรรดิราช ต่อมาในสมัย
รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการนำเอาความรู้จากประเทศตะวันตกโดยผ่านการคัดสรร จัดระบบ
โลกทัศน์ของคนไทยต่อประเทศรอบบ้านก็เป็นไปเพื่อสนองต่อการปรับตัวสู่ความเป็นรัฐชาติที่มี

พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง องค์ความรู้ที่นำเข้าไปเพื่อสนองประโยชน์ต่อภาครัฐด้วยการสร้างประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทย ทำให้เกิดภาพลักษณ์ทางลบต่อประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งยังสืบเนื่องต่อกันมา โดยเฉพาะช่วงทศวรรษที่ 2470 - 2480 ซึ่งลัทธิชาตินิยมถูกปลูกฝังอย่างมั่นคงและเป็นระบบ

เพื่อพิจารณาเกี่ยวกับทัศนคติของสังคมไทยที่มีต่อประเทศเพื่อนบ้านจึงได้มีการศึกษาประเทศเพื่อนบ้านแต่ละประเทศผ่านทางแบบเรียนโดยคณะวิจัยของผู้เขียน ผลการศึกษาสรุปได้ว่าความรู้ความเข้าใจที่สังคมไทยมีต่อประเทศเพื่อนบ้านไม่เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกแต่ละช่วงเวลา เนื่องจากยังจำกัดในกรอบของสงครามเย็น รวมทั้งการปรุงแต่งภาพลักษณ์ของประเทศเพื่อนบ้านให้ดูน่าเหยียดหยามและการเป็นศัตรูคู่สงคราม เพื่อประโยชน์การสถาปนาความเป็นรัฐ เช่นเดียวกับมุมมองแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง (self-centricism) ซึ่งเป็นบรรทัดฐานการปลูกฝังสำนึกทางประวัติศาสตร์มาโดยตลอด ดังเช่นการศึกษาเรื่องพม่าในแบบเรียนที่กล่าวถึงสาเหตุที่ไทยมีทัศนคติว่าพม่าเป็นศัตรู เนื่องจากมีการรับรู้ผ่าน พระราชพงศาวดาร และพระนิพนธ์เรื่องไทยรบพม่าและจากแบบเรียน ขณะที่กล่าวถึงลาวในแง่สัมพันธ์ภาพอันดีต่อกัน แต่ต้องพึ่งพาไทยในฐานะที่ไทยมีอำนาจเหนือกว่า ส่วนกัมพูชาในแบบเรียนไทยวิเคราะห์ได้เป็นสามส่วนคือ เนื้อความจากพงศาวดารที่กล่าวถึงการลอบทำร้ายไทยเมื่ออ่อนกำลัง ความรู้ทางภูมิศาสตร์ ความรู้แบบบูรพคดีที่เสนอแนวความคิดว่าขอมไม่ใช่เขมรเพื่อลดความมีอารยธรรมดั้งเดิมลงเป็นเพียงเมืองประเทศราชของไทย ส่วนประเทศด้านใต้ของไทยคือมาเลเซียได้รับการเสนอในฐานะหัวเมืองมลายูและประเทศผู้ร่วมก่อตั้งสมาคมอาเซียน จากข้อมูลประเทศเพื่อนบ้านดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าขณะที่สังคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะไร้พรมแดนทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ก่อให้เกิดปัญหาใหม่อันเป็นการเผชิญหน้าและการขัดแย้งที่ขยายตัวสู่ภาคประชาชน ความรับรู้และความเข้าใจของสังคมไทยยังไม่พัฒนาเท่าทัน ยังคงยึดติดกับผลผลิตยุคสงครามเย็น จึงสมควรทำความเข้าใจในข้อจำกัดของสถานะองค์ความรู้ที่มีมาแต่เดิม เพื่อแสวงหาหรือกำหนดทิศทางแก่สังคมในการทำความเข้าใจประเทศเพื่อนบ้านต่อไปในอนาคต

แบบเรียนไทยกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เพื่อนบ้านของเรา” ภาพสะท้อนเจตคติอุดมการณ์ชาตินิยมไทย ของ วารุณี ไอสถารมย์ เป็นอีกผลงานหนึ่งที่ ใช้กรอบแนวคิดเรื่อง

ชาตินิยมในการศึกษาแบบเรียนของไทย จัดพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งในหนังสือชื่อ ลาวู้ฮ้าง – ไทยรู้ อะไร ? วิเคราะห์แบบเรียนสังคมศึกษา โดยมีกาญจณี ละอองศรี เป็นบรรณาธิการ ผู้เขียนกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ในยุคโบราณ การติดต่อระหว่างกันเป็นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน จนเมื่อมีระบบการศึกษาตามหลักสูตรสมัยใหม่ซึ่งมุ่งปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม จึงเป็นการเสนอภาพประเทศเพื่อนบ้านในฐานะคู่สงครามหรือประเทศราช แม้ว่าเวลาจะผ่านไปนาน มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและผู้นำประเทศอีกหลายครั้ง เช่นเดียวกับการไม่หยุดนิ่งของสังคมโลก แบบเรียนก็ยังคงเป็นอุดมการณ์ชาตินิยม จะปรับก็แต่เพียงปลีกย่อยของรูปแบบอุดมการณ์ คือจากอุดมการณ์ชาตินิยมแบบอนุรักษนิยมเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมแบบเผ่าพันธุ์ และอุดมการณ์ชาตินิยมแบบทหาร

ผู้เขียนสรุปเนื้อหาจากแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยและสังคมศึกษาในยุคสองทศวรรษ 2500 เพื่อแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของลัทธิชาตินิยม และหลักการผลประโยชน์เรื่องความมั่นคงแห่งชาติ เนื้อหาดังกล่าวให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านก่อนยุคจักรวรรดินิยมว่ามีได้ราบรื่นนัก ดังเช่นความไม่ซื่อสัตย์ของผู้นำกัมพูชาและลาวช่วงเวลาที่ประเทศราชของไทย ประเทศที่ซบถ่อสงครามและไร้สัจจะเช่นพม่า (กาญจณี ละอองศรี บรรณาธิการ, 2544 : 70) ส่วนเรื่องราวของประเทศภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคจักรวรรดินิยมและสงครามเย็น เนื้อหาส่วนใหญ่สะท้อนถึงความชื่นชมสหรัฐอเมริกา ขณะที่บรรยายเกี่ยวกับมหาอำนาจยุโรป โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศสว่ามุ่งแต่แสวงประโยชน์ รวมถึงท่าที่ไม่ไว้วางใจประเทศเพื่อนบ้านที่ปกครองด้วยระบอบคอมมิวนิสต์ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเนื้อหาทั้งสองช่วงเวลาจะแตกต่างกันบ้าง แต่สิ่งที่ยังคงคล้ายคลึงกันคือการปลูกฝังความคิดว่าประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเหนือกว่าชนชาติอื่นในภูมิภาค แม้แต่ยุคจักรวรรดินิยมก็ต้องตกเป็นอาณานิคมดังเช่นประเทศอื่น ทั้งนี้ผู้เขียนเสนอให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและเนื้อหาสาระให้เป็นเสรีนิยมและเชิงวิเคราะห์ให้มากขึ้น เพื่อเอื้อต่อการเรียนรู้และทัศนคติเชิงบวกต่อประเทศเพื่อนบ้าน

ผลงานที่เป็นส่วนหนึ่งของศึกษาเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ได้แก่เรื่องการศึกษาอุดมการณ์ชาตินิยมโดยรัฐผ่านแบบเรียนประถมศึกษาไทย ปริญญาโท ภาควิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ของไพฑูริย์ รัชโพธิ์ (2551) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายศึกษาการปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมโดยรัฐ ผ่านแบบเรียนระดับประถมศึกษาของประเทศไทย และเพื่อวิเคราะห์เนื้อหา

อุดมการณ์ชาตินิยมโดยรัฐที่ปรากฏในแบบเรียนประถมศึกษา ผลจากการศึกษาพบว่าแบบเรียนระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 หมวดประวัติศาสตร์ไทย ให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยอธิบายไว้ว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดและทรงเป็นผู้นำทางจิตใจของคนไทยอย่างไม่เปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนการศึกษาเรื่องการส่งเสริมคุณธรรมและหน้าที่ของพลเมืองที่ดีนั้น นอกจากจะให้ความหมายของการเป็นพลเมืองที่ดีแล้วยังเชื่อมโยงกับความเป็นชาตินิยมโดยรัฐ กล่าวคือความรักชาติและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ ในยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม นอกจากนี้แบบเรียนสังคมศึกษาเรื่องศาสนาและวัฒนธรรม ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา และยังเกี่ยวเนื่องกับลักษณะชาตินิยมในรัฐ ด้วยการอธิบายว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและองค์อัครศาสนูปถัมภก รวมทั้งระบุว่าสีชาตินิยมในธงชาติคือศาสนา แต่เนื่องจากประชาชนไทยร้อยละ 95 นับถือพุทธศาสนา สีดังกล่าวย่อมหมายถึงพุทธศาสนา รวมทั้งการสร้างวัดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศก็ย่อมส่งเสริมให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติอย่างแท้จริง

ส่วนเรื่องราวของสมาคมอาเซียนมีผู้ศึกษาไว้หลายท่าน เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและการรวมตัวสู่ประชาคมอาเซียน งานวิจัยนี้ใช้ผลงานของ Rodolfo C. Severino อดีตเลขาธิการสมาคมอาเซียน (พ.ศ. 2541 - 2545) ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของสมาคมอาเซียนนับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งในปี 2510 ตามแบบวิถีอาเซียน (ASEAN way) ซึ่งเป็นการรวมตัวและดำเนินการที่แตกต่างจากสหภาพยุโรป ทั้งนี้สัมพันธภาพระยะแรกยังมีอุปสรรคจากความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนา สภาพสังคม ระบบการปกครอง ที่สำคัญคือไม่มีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องจากถูกตัดขาดจากกันในยุคจักรวรรดินิยม รวมถึงกรณีความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในกลุ่มด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม สมาคมอาเซียนได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทตนเองให้สอดคล้องกับสภาวะของสังคมโลก ด้านการรักษาความมั่นคงร่วมกันในภูมิภาค การเป็นเขตการค้าเสรีอาเซียนรวมทั้งการรับประเทศที่ปกครองระบอบคอมมิวนิสต์เข้าร่วมเป็นสมาชิก ซึ่งแสดงถึงความร่วมมือที่ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น และเป็นไปตามเจตนารมณ์ของประเทศสมาชิกผู้ก่อตั้งที่ต้องการให้สมาคมอาเซียนเป็นความร่วมมือของทุกประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2.3 สรุป

ผลงานที่ยกมาข้างต้นเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะใช้ในการวิจัย ประกอบการศึกษาจากแบบเรียนสังคมศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยพิจารณาว่าแบบเรียนเป็นสื่อกลางสำคัญต่อการสร้างความรับรู้ในสังคมไทย ทั้งนี้นอกจากการนำเสนอข้อเท็จจริงที่ผ่านการคัดสรร จัดระบบองค์ความรู้ ยังสอดแทรกด้วยทัศนคติของผู้เขียนตามนโยบายของรัฐบาลแต่ละยุคสมัย ส่วนกรอบแนวคิดในการศึกษานั้น นอกจากจะใช้ลัทธิชาตินิยมดังเช่นผลงานของนักวิชาการข้างต้น ยังรวมถึงทฤษฎีเรื่องพื้นที่ซึ่งว่าด้วยวาทกรรมหรือการให้ความหมายต่อพื้นที่ อันเป็นการพิจารณาว่าประเทศไทยมีมุมมองต่อสมาชิกสมาคมอาเซียนแต่ละประเทศในแต่ละช่วงเวลาอย่างไร ที่สำคัญคือการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของมหาอำนาจภายนอกภูมิภาคต่อดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับแต่อดีตเมื่อผู้นำในพื้นที่รับแนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชจากอินเดีย จนถึงอุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ยุคสงครามเย็น อันเป็นความแตกต่างและต่อยอดจากงานวิจัยที่เคยมีการศึกษาไว้แล้ว